

4. Договоры России с Востоком политические и торговые. Собрал и издал Т. Юзефович. – СПб., 1869. – 294 с.
5. Єфименко О. Я. Історія українського народу. Випуск 2. – переклад з рос. Б. П. Щербака. – Харків: Державне видавництво України, 1922. – 207 с.
6. Історія українського козацтва: нариси: у 2 т. / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України, НДІ козацтва; [редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін.]. – К.: Києво-Могилянська академія, 2006–2007. Т.1 / [В. А. Брехуненко та ін.]. – 2006. – 799 с.
7. Кириченко М. Соціально-політичний устрій Запоріжжя (XVIII сторіччя). – Дніпропетровськ: ДВОУ Видавництво «Пролетар», 1931. – 172 с.
8. Ковальова О. Ф. Бугогардівська паланка. – Миколаїв: Іліон, 2011. – 300 с.
9. Макидонів А. В. Днепровская линия (1770–1797). – Запорожье: Акцент Инвест–трейд, 2014. – 556 с.
10. Полное собрание законов Российской империи. – СПб., 1830. – Т.11. – 988 с.
11. Полонська-Василенко Н. Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина. Т.І. – Мюнхен: «Дніпрова хвиля», 1965. – 397 с.
12. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т.2. Від середини XVII ст. до 1923 року. – 4-те вид., стереотип. – К.: Либідь, 2002. – 608 с.
13. Рудик С. Тваринництво, лікувальна справа та освіта держави Запорозька Січ. – К.: Міжнародна асоціація «Козацтво», 2006. – 184 с.
14. Скальковський А. О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького / А. О. Скальковський; передм. та комент. Г. К. Швидько; пер. з рос. Т. С. Завгородньої. – Дніпропетровськ: Січ, 1994. – 678 с.
15. Універсали Богдана Хмельницького. 1648–1657 / Упорядники: Іван Крип'якевич, Іван Бутич. – Київ, 1998. – 383 с.
16. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків: У 3 т. – К.: Наукова думка, 1990. – Т.1. – 557 с.

References

1. Andrievskij A. A. Materialy po istorii Zaporozh'ja i pogranichnyh otoshenij // ZOUID. – Odessa, 1894. – Т. XVII. – С.85–154.
2. Arhiv Kosha Novoi' Zaporoz'koi' Sichi: korpus dokumentiv 1734–1775 / Gol. red. kol.: Sohan' P. S. (golova), Apanovych O. M., Borjak G. V., Butych I. L. ta inshi. Tom 1. – К., 1998. – 698 s.
3. Golobuc'kyj V. O. Zaporiz'ka sich v ostanni chasy svogo isnuvanja (1734–1775 rr.): istorychna literatura / V. O. Golobuc'kyj; peredm. V. S. Moroza. – Dnipropetrovs'k: Sich, 2004. – 421 s.
4. Dogovory Rossii s Vostokom politicheskie i trgovye. Sobral i izdal T. Juzefovich. – SPb., 1869. – 294 s.
5. Jefymenko O. Ja. Istorija ukrai'ns'kogo narodu. Vypusk 2. – pereklad z ros. B. P. Shherbaka. – Harkiv: Derzhavne vydavnyctvo Ukrai'ny, 1922. – 207 s.
6. Istorija ukrai'ns'kogo kozactva: narysy: u 2 t. / Nac. akad. nauk Ukrai'ny, In-t istorii' Ukrai'ny, NDI kozactva; [redkol.: V. A. Smolij (vidp. red.) ta in.]. – К.: Kyjevo–Mogylyans'ka akademija, 2006–2007. T.1 / [V. A. Brehunenko ta in.]. – 2006. – 799 s.
7. Kyrychenko M. Social'no-politychnyj ustrij Zaporizhzhja (XVIII storichchja). – Dnipropetrovs'k: DVOU Vydavnyctvo «Proletar», 1931. – 172 s.
8. Koval'ova O. F. Bugogardiv's'ka palanka. – Mykolai'v: Ilion, 2011. – 300 s.
9. Makidonov A. V. Dneprovskaja linija (1770–1797). – Zaporozh'e: Akcent Invest–trejd, 2014. – 556 s.
10. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii. – SPb., 1830. – Т.11. – 988 s.
11. Polons'ka–Vasylenko N. Zaporizhzhja XVIII st. ta joga spadshhyna. Т.І. – Мюнхен: «Дніпрова хвиля», 1965. – 397 с.
12. Polons'ka–Vasylenko N. Istorija Ukrai'ny: U 2 t. Т.2. Vid seredyiny XVII st. do 1923 roku. – 4-te vyd., stereotyp. – К.: Lybid', 2002. – 608 s.
13. Rudyk S. Tvarynnyctvo, likuval'na sprava ta osvita derzhavy Zaporoz'ka Sich. – К.: Mizhnarodna asociacija «Kozactvo», 2006. – 184 s.
14. Skal'kovs'kyj A. O. Istorija Novoi' Sichi, abo ostann'ogo Kosha Zaporoz'kogo / A. O. Skal'kovs'kyj; peredm. ta koment. G. K. Shvyd'ko; per. z ros. T. S. Zavgorodn'oi'. – Dnipropetrovs'k: Sich, 1994. – 678 s.
15. Universaly Bogdana Hmel'nyc'kogo. 1648–1657 / Uporjadnyky: Ivan Kryp'jakevych, Ivan Butych. – Kyi'v, 1998. – 383 s.
16. Javornyc'kyj D. Istorija zaporiz'kyh kozakiv: U 3 t. – К.: Naukova dumka, 1990. – Т.1. – 557 s.

Barannik A. M., graduate student, Department of History of Ukraine Faculty of History Education, National Pedagogical University Drahomanov (Ukraine, Kyiv), a.m.barannik@gmail.com

Formation of polish–zaporizhyan border in the XVIII century

The article analyzes the establishment of border demarcation between Zaporizhzhya Sich period Nova Sich and the Rzeczpospolita, reveals the influence of local representations of the border on the process and the role of transboundary appointed in the economy of both countries.

In the study based on the analysis of the sources and scientific literature, using historical, historical-comparative, historical-chronological methods analyzes the specifics of Polish-Zaporozhye transboundary that allowed: to identify and describe the main stages of installation lines Polish-Zaporozhye border in late XVII – 1740; highlight the traditional idea of the zaporozhen cossacks about border line and their transformation in the clash with Russian border system (based on a clear definition of the border line of outposts, customs and quarantine); characterized crucial role local cross border economic relations in the Western Zaporozhye, particularly Buhohardivska palanca with the Rzeczpospolita.

Keywords: New Sich, Zaporozhye, Rzeczpospolita, Zadniprovye, border, economic relations, trade, representation of the border, Russian Empire, Belgrade peace, Buhohardivska Palanka, border security.

Баранник А. Н., аспирант кафедры истории Украины факультета исторического образования, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), a.m.barannik@gmail.com

Становление польско–запорожской границы в XVIII в.

Проведен анализ становления пограничного размежевания между Запорожьем периода Новой Сечи и Речью Посполитой, раскрыто влияние на этот процесс местных представлений о границе и роль указанного пограничья в экономике обеих стран.

В ходе исследования на основе анализа источников и научной литературы, использования исторического, историко-сравнительного и историко-хронологического методов анализируется специфика польско-запорожского пограничья, что позволило: выявить и определить основные этапы установления линии польско-запорожской границы в конце XVII в. – 1740-х гг.; показать традиционные представления запорожцев о границе и их трансформацию в процессе столкновения с российской пограничной системой (основанной на четком определении линии границы с форпостами, таможенями и карантинными); охарактеризовать определяющую роль местного пограничья в экономических связях западного Запорожья, в частности, Бугогардовской паланки с Речью Посполитой.

Ключевые слова: Новая Сечь, Запорожье, Речь Посполитая, Заднепровье, граница, экономические связи, торговля, представление о границе, Российская империя, Белградский мир, Бугогардовская паланка, охрана границы.

***

УДК 323.1(438)

Капшук Ю. С.,
аспірантка кафедри історії та культури України,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
(Україна, Переяслав-Хмельницький),
gileya.org.ua@gmail.com

Виховна діяльність середніх навчальних закладів Полтавської губернії у другій половині XIX – початку XX ст.

Вивітлюється процес виховання у середніх освітніх установах Полтавської губернії та з'ясовується значення виховання і його особливості в системі тогочасних освітніх реформ.

Мета дослідження – на основі вивчення джерел та здобутків історіографії з'ясувати особливості виховання у середніх навчальних закладах Полтавської губернії. У процесі опрацювання комплексу джерел були використані загальнонаукові методи: аналітичний, узагальнюючий, індуктивно-дедуктивний, системний, метод актуалізації та історико-типологічний.

Реформи в сфері освіти царської Росії мали на меті надати вихованням професійні навички і вміння шляхом соціалізації особистості. Формування мобільного, конкурентоспроможного фахівця, адаптованого до професійної діяльності в умовах ринкової економіки стало важливим завданням у навчально-виховному процесі середніх навчальних закладів Російської імперії, зокрема і Полтавської губернії. Моральне виховання базувалося на засадах загальної системи державного управління і готувало вихованців до майбутньої служби державі і суспільству.

Головними заходами морально-виховного впливу на учнів навчальних закладів освіти були молитви, читання та пояснення законовчителем Євангелія, відвідування церковних богослужінь, урочисті акти, святкові доповіді та літературно-музичні вечори. Педагоги виховували думачу, духовно багату

особистість, яка мала патріотичні почуття, шляхетність душі і твердість характеру.

Ключові слова: виховання, Міністерство народної освіти (МНО), моральне виховання, релігійне виховання, гімназія.

Серед проблем історії культури України важливе місце посідає дослідження особливостей виховання у системі освіти, діяльності середніх навчальних закладів. Вивчення процесу виховання дозволяє виявити на мікрорегіональному рівні формування та умови розвитку освіти на території України, простежити історичні закономірності генези виховання у Полтавській губернії, прокласти своєрідний «місток» між минулим і сучасністю. Набутий досвід вирішення освітянських проблем у XIX – початку XX ст. є досить важливим, а тому його варто враховувати і практично використовувати сучасним представникам влади та педагогам.

Публікації, що висвітлювали політику царського уряду стосовно виховання у середніх освітніх установах, були праці І. В. Смотровой, С. І. Миропольського, А. Д. Ромашкевича, І. Ф. Павловського у яких автори показують значення виховання у закладах освіти Російської імперії, зокрема Полтавської губернії. У ході наукового пошуку виявлено, що визначена нами проблема ще не була предметом окремого цілісного наукового аналізу. Деякі аспекти виховної діяльності освітніх установ знайшли відображення в працях Н. І. Алпатово, Т. О. Благова, О. В. Самоїленко, М. В. Коваленко, Л. Л. Безобразова та інших.

В другій половині XIX століття царський уряд проводив політику, яка мала шовіністичний характер і негативно відображалася на розвитку української освіти. Політика царського уряду полягала у створенні в Російській імперії середніх навчальних закладів за російським зразком, з відповідною мовою викладання, побудовою навчально-виховного процесу на засадах самодержавства, православної релігії та «великоруської» народності.

Виховання у пансіонах мало на меті надання вихованкам засвоєння гарних манер, пояснення заучених думок французькою мовою, вміння танцювати і вишивати різні непотрібні дрібнички й подарунки (килими і подушки).

Переважає більшість предметів, які були запропоновані у програмах приватних навчальних закладах, мала на меті виховати таких жінок, які «прикують до своєї розкішної коліснички юрбу молодих обожнювачів, котрі добровільно накладуть на себе окови» [8].

Друга половина XIX ст. характеризувалася необхідністю створення навчальних закладів для жінок. Оскільки, у цей період в руках жінки є початкове керівництво дітьми, вона є хранителькою домашніх традицій і живого сімейного начала. Настрій позитивний або негативний у сім'ю вносить жінка, тому для позитивного настрою потрібно, щоб вона була люблячою натурою, розвинутою. Ніхто не може бути таким сильним союзником суспільства в справі поширення грамотності, як жінка, якщо її саму зробити грамотною [7, с. 156–157].

Головними заходами морально-виховного впливу на вихованок гімназії були молитви, читання та пояснення законовчителем Євангелія, відвідування церковних богослужінь, урочисті акти, святкові доповіді та літературно-музичні вечори. Переважно викладачі орієнтували гімназисток на високі ідеали та життєві

цінності, а тому пропонували виконувати завдання, які мали на меті проявити творчий підхід учениць до навчальної діяльності. Під час навчального процесу оцінювалася поведінка, уважність, успішність. У спеціальній обліковій книзі фіксувалася кожна витівка та непокоря викладачу, а методи покарання обговорювались на педагогічній раді. У книзі відводився окремий лист на кожну ученицю в якому було три графи: «поведінка», «міра покарання», «корисність цих заходів» [5, с. 71–77]. Згідно статута МНО та положення гімназії обирали покарання. Догана була найпопулярнішим методом покарання, що видавалася вихованкам за лінощі та непокору викладачу. У гімназіях проводились релігійні читання на духовні та побутові теми задля виховання та підтримки дисципліни. За зразкову поведінку учениці отримували винагороду відвідати театр чи виставу у супроводі вихователя. Згодом викладачі ставили цілі виховати не тільки порядних громадян із високими цілями та ідеалами, а й обізнаних молодих дівчат. Отже, основна мета гімназій полягала у наданні такого виховання, яке б виховало міцних тілом і духом, патріотичних та водночас жіночних та хазяйновитих дівчат, які в майбутньому могли бути успішними викладачками та домашніми учительками. Задля контролю та напряму виховного процесу МНО запровадило норми покарання та правила виховання учениць, які регламентувались статутами та положеннями закладів освіти.

Вихованцям середніх навчальних закладів заборонялося палити, грати в азартні ігри, вживати спиртні напої, мати при собі заборонені книги й рукописи, зброю, відвідувати публічні заклади без дозволу керівництва гімназії (концерти, театри, цирк) [13, с. 10–12].

Самоосвіта і творчий розвиток вихованців не завжди задовольнявся навчальним курсом, оскільки учні створювали гуртки, товариства для спільного читання та проведення вільного часу. Як правило, члени товариств вносили щомісячну плату, щоб мати можливість читати книжки, заборонені МНО. Тому у навчальних закладах у поза урочний час відбувалися збори на яких викладачі проводили бесіди з учнями на наукові та літературні теми, що їх цікавлять [13]. Також влаштовувалися літературно-музичні зібрання, на яких вихованці навчалися співу, виконанню музичних п'єс. Найрозповсюдженішими формами виховання в гімназії були благодійні вечори, колективні відвідування театру, кінематографу, робота гімназійних творчих груп – театральних, музичних [12, арк. 2–3]. Наприклад, до 100-літнього ювілею письменника М. В. Гоголя викладачі та учні Золотонської гімназії організували театральну виставу та урочисті збори. Під час канікул вихованці відвідували екскурсії у Полтаві та Києві, де ознайомлювалися з історичними пам'ятками (Лубенського Спасо-Преображенського монастиря та Києво-Печерської лаври). Під час навчання в Переяславській гімназії відбувалися цікаві театралізовані вечори на основі постановок конкретного літературного твору. Освітняни постійно підтримували різного роду самодіяльність гімназистів. Наприклад, у Переяславському навчальному закладі з ініціативи вихованця 6-го класу Володимира Заболотного викладачем К. Тимощуком було організовано гурток із малювання. Можливо, саме тут «проявилось» те первинне, потаємне бажання молодого В. Заболотного «творити» свої майбутні проекти, що дало можливість йому стати в подальшому відомим архітектором-академіком.

Відносини в гімназіях Полтавської губернії між учнями і вчителями були прості і сердечні. Вихователі прагнули будувати свої відносини на довірі, правдивості і щирості, намагалися надати учням любов і повагу до себе і до навчального закладу та дбайливо ставитися до почуттів людської гідності. Велика увага педагогами приділялася вивченню індивідуальності кожного вихованця для визначення його розвитку, задатків і нахилів. Моральне виховання було покладено в основу всієї роботи гімназії. Морально досконала особистість розумілася як носій ідеалів істини, добра і краси. Зокрема для успіху виховання необхідно було спиратися на кращі сторони душі вихованців. Викладачі розуміли величезну силу художньої творчості для морального виховання гімназистів. З метою розвитку в учнів почуття краси, ознайомлення їх з прекрасним на стінах класних кімнат і коридорів були розвішені репродукції творів відомих художників.

У процесі виховання важливе місце належить державним закритим дворянським освітнім установам Полтавщини – Інституту шляхетних дівчат (1818 р.) та Петровському кадєтському корпусу (1840 р.). Ці заклади були прикладом навчально–виховної системи, що мала на меті надати вихованцям освіту, «гідну їх дворянського стану і походження». Головний акцент робився на загальногуманітарну підготовку, особливо на естетизацію виховного процесу.

Головна мета Полтавський інститут шляхетних дівчат мав на меті «виховати світських дам, добродійних дружин і корисних матерів сімейств», ось тому і навчання мало виключно гуманітарну спрямованість. У Статуті закладу наголошувалося, що «для розвитку естетичних почуттів та з метою виховання дівчат основна увага в інституті приділяється малюванню, читанню літературних творів, співам, музиці й танцям...» [2]. Педагогічна рада інституту при визначенні обсягу необхідних знань з кожної загальноосвітньої дисципліни орієнтувалася на те, що «основна мета освіти жінок полягає у поверненні моральних якостей та вихованні серця». Вважалося за необхідне виховним засобом предмети художньо–естетичного циклу, які викладалися упродовж усього періоду навчання. До таких предметів належали каліграфія, малювання, церковні та світські співи (переважно італійські), танці та гімнастика. Додавалися літературна творчість і декламація у випускному класі. Важливим заняттям вважалися «Жіночі рукоділля і частина домашнього господарства» у процесі виховання майбутніх господинь, тому полтавське дворянство наполягало на їх обов'язковому введенні до складу навчальних дисциплін [6].

У справі релігійно–моральної освіти і виховання Полтавський інститут шляхетних дівчат завжди неухильно дотримувався вказівок. Навчальний заклад завжди всіляко дбав про розвиток в душах учениць православно–християнські цінності, тому переважно всі вихованки були слухняні, шанобливі, доброзичливі, працьовиті і вдячні. Зі спогадів колишньої вихованки інституту Ольги Бернарди (1851 р.) вказувалося у її листі про глибокі почуття вдячності: «Минуло півстоліття з тих пір, як я, дівчинкою 10 літ, вступила до Полтавського інституту. Я була донька не багатих батьків, сирота, милістю царською я була прийнята на державне утримання, і 6 років навчаючись, прожила безтурботно в стінах

рідного мені відтоді інституту. Після закінчення курсу було важко залишати його, сумно мені було розлучатися з подругами, з незабутніми – начальницею, виховательками і викладачами, яким я так багато завдячує своєю освітою і вихованням. Багато горя, втрат і поневірянь було мною пережито в житті, але вихована в правилах християнської моральності, я завжди доручала себе Божій волі, і терпляче, покірно несла свій хрест. Дякую Богові за його невимовну до мене милість і любов, і як символ любові Бога до людини, жертвую в університетський храм срібний, напестольний хрест. Нехай Господь береже силою хреста інститут, і затвердить в серцях вихованців віру і любов до Бога. Просячи вашого благословення і молитов, залишаюся з повагою до вас, колишня інститутка, дочка штабс–ротмістра, Ольга Бернарди».

Моральним вихованням дівчат займалася начальниця інституту, яку вихованки називали матір'ю. Вона особисто і за посередництвом підлеглих їй вихователек, вживала всіх заходів до їх морального вдосконалення. Так, з метою розвитку релігійно–моральної свідомості християнських обов'язків і молитовного почуття, вона ретельно спостерігала, щоб учениці виконували щоденну ранкову та вечірню молитву. Після ранкової молитви, яку здійснюють в залі, одна з них читає початок з Євангелія, за розкладом, даним законовчителем. У всі недільні, святкові дні, вихованки неухильно присутні в храмі Божому на всеношній і літургії, причому повна увага звертається на свідоме ставлення до молитв і священнодійнь. Напередодні недільних і святкових днів, розваги не допускалися.

Для розвитку у вихованок релігійно–патріотичних почуттів, всі важливі події в житті імператорської сім'ї, церкви і Батьківщини, як радісні, так і скорботні, освячувалися молитвою, а законовчитель в храмі роз'яснював вихованкам сенс і значення подій, і належне ставлення до них кожної російської людини.

Для розвитку в учениць любові до домашнього благоустрою і порядку, що становить прямий обов'язок жінки, віддаляє її від «порожніх розваг і шкідливого неробства», звертається увага на заняття і успіхи вихованок в умінні кроїти, шити білизну і домашні сукні. Вмінню вишивати гарусом і шовком, поставлена більш поблажливі вимоги. З тією ж метою навчаються вихованки і кулінарного мистецтва. До 1883 р. для навчання приготування їжі існувала в Полтавському інституті шляхетних дівчат зразкова кухня. На кухні вихованки навчалися веденню кухонного домашнього господарства та знаходилися під наглядом класної дами, і під керівництвом кухарки, або кухаря в приготуванні їжі.

Фізичне виховання становило також предмет постійної уваги. Вихованки щодня займалися прогулянками на чистому повітрі, як найкращим зміцнюючим засобом, про який ще римляни говорили «in aere salus», потім в певний час, іграми і гімнастикою. Гімнастичні вправи проводилися під керівництвом вчительки гімнастики, за програмою, складеною для жіночих навчальних закладів. Прогулянки обмежувалися інститутським садом. Замість прогулянки в недільні та святкові дні, не дивлячись на всю їх корисність, не практикувалися. Зауважимо, що зміцнюючи здоров'я, замські прогулянки збагачують враженнями, розвивають спостережливість і естетичний смак. Зокрема, у деяких середніх навчальних закладах Полтавської губернії, в канікулярний час походилися подорожі в різні міста Російської імперії в супроводі

начальників закладів. Отже, говорячи про гімнастичні вправи, як один із засобів фізичного виховання, можна помітити те, що вони не можуть зрівнятися з користю природної фізичної праці. Робота в саду і на городі, ось та фізична праця, яка при належній постановці могла бути введена в інституті з безсумнівною користю для учениць. Крім фізичного розвитку, вона прекрасно впливає на розумовий, моральний і релігійний розвиток. Значна увага зверталася на акуратність і охайність учениць, оскільки належні умови дуже важливі в справі фізичного виховання. Нижня білизна вихованки змінювалася два рази в тиждень, а постільна – раз в тиждень. Баня була щотижнева, а ті вихованки, що залишаються в інституті на канікулах щодня займалися купанням в річці.

Основне призначення система освіти Петровського кадетського корпусу мало на меті у «вихованні патріотичних почуттів, шляхетності душі і твердості характеру молодих дворян», яка не обмежувалася вузькою спеціалізацією, а передбачала загальну підготовку, частину якої складало вивчення різних мистецтв. Такі предмети як фехтування, гімнастика, танці, рухливі ігри, музика і співи мали художньо-естетичний напрямок виховання молодих дворян. Постійне перебування кадетів у кадетському корпусі забезпечувало чітку організацію занять мистецтвами і серйозне ставлення до них.

Викладачі мистецтв, корпусні офіцери та їхні сім'ї приймали участь у позакласних заходах, зокрема у домашніх театральних виставах. Переважно з п'єс складався репертуар вистав (І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка). Переважно декорації та костюми виготовлялися кадетами старших курсів під час позакласних мистецьких занять. Свідченням про досить високий рівень виконавської майстерності як офіцерів, так і кадетів є програма танцювально-музичних та літературних вечорів. Показом «живих картин» під керівництвом викладачів малювання, виконання складних хореографічних композицій, для участі в яких часто запрошувалися вихованки інституту шляхетних дівчат [3]. Виховання високої свідомості кадетів було важливим напрямком діяльності керівництва військових навчальних закладів у другій половині XIX – на початку XX ст.

Розвитку духовності кадетів провокувало моральне виховання, яке формувало уявлення і поняття щодо добра і правди, характеру та поведінки всіх його прагнень і дій із моральними нормами. Наприклад, кадет 4 класу Леонід Кузічев 10 червня 1912 р. нагороджений срібною медаллю для носіння на грудях на Володимирській стрічці, з написом «за порятунок тих, хто гине». Зокрема, в кінці червня 1911 р. перебуваючи на канікулах, кадет Кузічев відправився з товаришами купатися. Коли вони увійшли в купальню і стали роздягатися, то помітили, що на кладках були дітлахи, один з яких впав в воду, інші підняли крик. Кузічев, наполовину роздягнений, в близькісидкається в воду і підпливає до того місця, де впав хлопчик. В цей час хлопчик зник під водою. Кузічев пірнає, знаходить потопачого, хапає за сорочку і починає тягнути, але в цей час хлопчик зіскользає з рук і опускається на дно. Кузічев не розгубився, пірнув вдруге і витягнув потопачого. Взятися вони його відкачувати, в чому допомогли їм вже дорослі і хлопчик був врятований. 2 вересня 1912 р., після богослужіння в корпусному храмі, всі кадети були зібрані в залі 3-ої роти. Зайшов директор, привітався і вказав

присутнім, що «в житті доводиться проявляти мужність, хоробрість і винахідливість не тільки у воєнний, але й у мирний час. Що доблесть і безстрашність вінчають винуватців відзнаками не тільки на війні, а й при мирній обстановці і що доводити на ділі готовність послужити ближньому, щасливий випадок випав на долю їхнього товариша Кузічева, який, нехтуючи небезпекою, врятував потопачого» [11].

Моральне виховання базувалося на засадах загальної системи державного управління і готувало вихованців до майбутньої служби державі і суспільству. Одночасно учнів готували до реалій військової служби, яка в процесі мала труднощі при неухильному виконанні вимог з військової дисципліни [4, с. 28–29].

Патріотичному вихованню у кадетських корпусах приділялась увага, зокрема вивченню історії рідного краю. Влаштовувалися походи та екскурсії по історичних і культурних місцях Полтавщини (наприклад, піші екскурсії в Диканьку).

За інструкцією з виховної частини сукупність усіх виховних заходів кадетського корпусу спрямовувалась на закладення основ щиро віруючих християн, натхнених свідомим почуттям обов'язку, вірних слуг Російській імперії, активних, міцних тілом і духом воїнів [9, с. 4–5]. Вихованці відвідували храм у суботу та неділю, а молитви читали не тільки під час служби, а й перед ротними образами, перед кожним прийомом їжі та перед сном. Крім того, вихователі проводили бесіди на релігійні й історичні теми [10, с. 133]. Отже, релігія прищеплювалася ще в родині, а далі в кадетському корпусі та була основою розвитку особистості майбутнього офіцера. Переважно у корпусі робився акцент на вихованні вірності та військового обов'язку. Кадети читали позакласну рекомендовану літературу у групах та індивідуально. Вихователі уважно стежили за вибором книг вихованців, оскільки була і заборонена література, а її читання вважалося одним із тяжких порушень. Поясненнями та повчальними бесідами супроводжувалися групові читання [1, с. 152–153].

З виховною метою проводилися розважальні вечори (читання поетичних творів, хоровий спів під акомпанемент, виконання музичних п'єс на різних інструментах, танці, вистави тощо), а їх програму попередньо обговорювали та визначали в педагогічних комітетах. Свого роду розваги відбувалися у святкові дні.

Духовні училища епархії (Переяславське, Полтавське, Лубенське, Роменське) формували основні засади людського характеру, вміння оволодівати знаннями і досягати поставленої мети в житті. Визнаючи наявність певних недоліків у організації навчально-виховного процесу в духовних училищах, необхідно відзначити прагнення місцевого духовенства на чолі з епархіальними архієреями зробити все можливе для підвищення якості викладання в них та виховання молодих людей на одвічних християнських цінностях.

У духовній навчальних закладах для стимуляції учнів до навчання та розвитку їх пізнавальних інтересів діяли система пільг та заохочень. Зокрема, у Полтавській семінарії вихованці, які проявили успіхи у навчанні та гарно поводитися, у знак нагороди одержували книги відповідно до їх вікових особливостей та впадобань. У Статуті «Про православні духовні семінарії» вказано про моральне виховання, яке мало на меті

«правильне формування характеру учнів, який би відповідав їх майбутній професії, утверджував їх у добрих християнських навиках, виховував у них любов та повагу». У своїх вихованців викладачі намагалися виховати високоморальну особистість, а тому намагалися завадити негативним звичкам своїх учнів. У статуті §156 зазначено, що «порушення учнями правил пристойності, нешанобливі, грубі, образливі жарти і подібні проступки. Особливо брехня, повинні строго переслідуватися». Викладач застосовував виправні заходи у випадках поганій поведінки. Зокрема, про призначення особливого місця за столом нижче за усіх і на віддалі від інших, засудження до утримання на хлібові й воді терміном від 1 до 7 днів, сувора догана тощо. Для покарання учнів різкими із середовища семінаристів вибирали ексекютора і чотирьох його помічників. Отже, цілодобовий жорсткий контроль за діяльністю вихованців зі сторони інспекторів та його помічників був одним з основних проблем виховної системи духовних семінарій в досліджуваній період. Засобом формування характеру майбутнього священика було естетичне виховання. Керівництво семінарії підтримувало і створювало належні умови для занять музикою, живописом та інших видів мистецтв. Семінаристи після закінчення навчання отримували священицький сан, ставали вчителями. До вступу у духовні академії рекомендувалися кращі випускники семінарії.

Отже, переважна більшість середніх навчальних закладів освіти Полтавської губернії проводили комплексні виховні заходи та мали цілеспрямований, комплексний характер направлений на формування слухняних громадян Російської імперії. Якість виховної роботи залежала від керівництва закладів та викладачів, які залучали вихованців до проведення. Заходи сприяли розвитку патріотичного, естетичного та розумового виховання учнів, які самі проявляли інтерес до активної участі у діях. Царський уряд виробив модель виховання молоді особистості, яка формувалася під час навчання в закладах освіти. У свою чергу викладачі здійснювали моральне, релігійне, патріотичне, естетичне виховання шляхом використання різних форм і методів виховної роботи.

Пріоритетним у педагогічній системі другої половини XIX – початку XX століття у Полтавській губернії було релігійне виховання. Головне призначення педагога, полягало у вихованні думуючої, духовно багаті особистості, розширенні світогляду, розвитку природних обдарувань, пізнавальних інтересів дитини. Значалося на необхідності пильного нагляду за діяльністю всіх учнів середніх освітніх установ, збереженням життя та здоров'я вихованців.

Список використаних джерел

1. Алпатов Н. И. Учебно-воспитательная работа в дореволюционной школе интернатного типа: Из опыта кадетских корпусов и военных гимназий в России / Н. И. Алпатов. – М.: Учпедгиз, 1958. – 310 с.
2. Безобразова Л. Л., Лебедев С. А., Пашенко В. А., Хоменко Н. В. Из истории гуманитарного образования на Полтавщине / Л. Л. Безобразова, С. А. Лебедев, В. А. Пашенко, Н. В. Хоменко // Сер. «Русская филология». – Полтава, 1994. – С.3–20.
3. Благова Т. О. Развитие мистецьких дисциплін у навчальних закладах Полтавщини першої половини XIX ст. / Т. О. Благова // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Полтава: ПДПУ імені В. Г. Короленка, 2002. – Вип.5 (6). – С.111–116. – Серія «Педагогічні науки».

4. Инструкция по воспитательной части для военных гимназий, однородных с ними заведений и военных прогимназий // Педагогический сборник. – 1882. – №1. – С.1–70.

5. Козлова Г. Н. «Образ жизни» отечественной гимназии конца XIX – начала XX в. / Г. Н. Козлова // Педагогика. – 2000. – №6. – С.71–77.

6. Кочерга Н., Реvegук В. Художники Иван Зайцев, Василь Волков у Полтаві: культурологічний аспект / Н. Кочерга, В. Реvegук // Слов'янський збірник. – Полтава: Слов'янський клуб, 2006. – Вип.5. – С.177–183.

7. Миропольский С. И. Задачи, планы и силы «Обществ для распространения грамотности» в России / С. И. Миропольский // Семья и школа. – 1873. – №7. – Кн.2. – Ч.2. – С.139–184.

8. О пансионе для модного воспитания девиц // Вестник Европы. – 1807. – №21–24. – С.127–134.

9. Отчет главного артиллерийского управления за 1901 год: Приложение к Всеподданнейшему отчету о действиях Военного министерства за 1901 год. – СПб.: Военная типография, 1903. – 68 с.

10. Павловский И. Ф. Исторический очерк Петровского Полтавского кадетского корпуса (1840–1890) / И. Ф. Павловский. – Полтава: Типография губернского правления, 1890. – 183 с.

11. Ромашкевич А. Д. Материалы к истории Петровского Полтавского кадетского корпуса с 1-го октября 1911 г. по 1-е октября 1912 г. / А. Д. Ромашкевич. – Полтава, 1912. – 173 с.

12. Самойленко О. В., Коваленко М. В. Проблеми виховання в гімназіях України XIX – початку XX ст. / О. В. Самойленко, М. В. Коваленко // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. – 2013. – №3. – С.216–221.

13. Смотровая И. В. Становление и развитие гимназического образования в России в XIX – начале XX вв. (на материалах Саратовской губернии): автореф. дисс. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01. «Общая педагогика, история педагогики и образования» / И. В. Смотровая. – Саратов, 2003. – 18 с.

References

1. Alpatov N. I. Uchebno-воспитatelnaia rabota v dorevolycionoi shkole internatnogo tipa: Iz opyta kadetskikh korpusov i voenukh gimnaziy v Rossii / N. I. Alpatov. – M.: Uchpedgiz, 1958. – 310 s.
2. Bezobrazova L. L., Lebeduk S. A., Pashenko V. A., Homenko N. V. Iz istoriu humanitarnogo obrazovania na Poltavshine / L. L. Bezobrazova, S. A. Lebeduk, N. V. Homenko // Ser. «Ruskaia filologia». – Poltava, 1994. – S.3–20.
3. Blagova T. O. Rozvutok musteckikh discipline u navchalnih zakladah Poltavchynu pershoi polovinu XIX st. / T. O. Blagova // Zbirnik naukovih praci Poltavskogo derjavnoho pedagogichnoho universitetu imeni V. G. Korolenka. – Poltava: PDPU imeni V. G. Korolenka, 2002. – Vup.5 (6). – S.111–116. – Seria «Pedagogichni nauki».
4. Instrukcia po vospitatelnoy chasti dlia voenukh gimnaziy, odnorodnih s nimi zavedeniy i voenukh progimnaziy // Pedagogicheskii sbornik. – 1882. – №1. – S.1–70.
5. Kozlova G. N. «Obraz jizni» otechestvenoy gimnazii konca XIX – nachala XX v. // Pedagogika. – 2000. – №6. – S.71–77.
6. Kocherga N., Reveguk V. Hudojniki Ivan Zaiyev, Vasul Volkov u Poltavi: kulturologichniy aspekt / N. Kocherga, V. Reveguk // Slovianskiy zbimuk. – Poltava: Slovianskiy klub, 2006. – Vup.5. – S.177–183.
7. Muropolskiy S. I. Zadachi, planu i silu «Obshestv dlia rasprostranenia gramotnosti» v Possi / S. I. Muropolskiy // Sem'ja i shkola. – 1873. – №7. – Кн.2. – Ч.2. – С.139–184.
8. O pansione dlia modnogo vospitania devic // Vestnik Evropu. – 1807. – №21–24. – S.127–134.
9. Otchet glavnogo altileriyskogo upravleniya za 1901 god: Prilozhenie k Vsepoddaneyshemu otchotu o deystviyah Voenoego ministerstva za 1901 god. – SPb.: Voenaia tipografiya, 1903. – 68 s.
10. Pavlovskiy I. F. Istoricheskiy ocherk Petrovskogo kadetskogo korpusa (1840–1890) / I. F. Pavlovskiy. – Poltava: Tipografiya gubernskogo pravleniya, 1890. – 183 s.
11. Romashkevich A. D. Materialu k istoriu Petrovskogo kadetskogo korpusa s 1-go oktiabria 1911 g. po 1-e oktiabria 1912 g. / A. D. Romashkevich. – Poltava, 1912. – 173 s.
12. Samoylenko O. V., Kovalenko M. V. Problemu vuhovania v gimnaziakh Ukrainu XIX – pochatku XX st. / O. V. Samoylenko, M. V. Kovalenko // Naukovi zapiski NDU im. M. Gogolia. – 2013. – №3. – S.216–221.
13. Smotrova I. V. Stanovlenie i razvitie gimnazicheskogo obrazovania v Rossii v XIX – nachale XX vv. (na materialah Saratovskoy gubernii): avtoref. dus. ... kand. ped. nauk: spec. 13.00.01. «Obshaia pedagogika, istoria pedagogiki i obrazovania» / I. V. Smotrova. – Saratov, 2003. – 18 s.

Kapshuk J. S., postgraduate student of the Department of History and Culture of Ukraine of the State Institution of higher education «Pereyaslav–Khmelnitsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University» (Ukraine, Pereyaslav–Khmelnitsky), gileya.org.ua@gmail.com

Educational activities secondary schools in the Poltava province in the late XIX–th – early XX–th century

The article deals the process of education in secondary educational institutions of the Poltava province, and it turns out the value of education and its features in the system of the then educational reforms.

The purpose of the research is on the basis of study of sources and historiography achievements clarify the features of private pensions in the Poltava province. During the processing of complex sources used general scientific methods: analytical, synthesis, inductive–deductive, system, method of updating historical and typological.

Reforms in the education of Russia empire were designed to give pupils the skills and knowledge through socialization. Formation of mobile, competitive specialist, adapted for professional work in the market economy has become an important task in the educational process in secondary schools of the Russian empire, including the Poltava province. Moral education based on the principles of the general system of public administration and preparing students for the future service of the state and society.

The main measures of moral – educational influence on college students were praying, reading and explaining the scribes of the Gospel, visiting church services, ceremonial acts, public presentations, literary and musical evenings. Teachers brought up to think spiritually rich personality, which should be patriotism, nobility of soul and strength of character.

Keywords: education, Ministry of National Education (MNE), moral education, religious education, high school.

Кашук Ю. С., аспирантка кафедри історії та культури України, ГВУЗ «Переяслав–Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (Україна, Переяслав–Хмельницький), gileya.org.ua@gmail.com

Воспитательная деятельность средних учебных заведений Полтавской губернии во второй половине XIX – начале XX в.

Освещается процесс воспитания в средних образовательных учреждениях Полтавской губернии и выясняется значение воспитания и его особенности в системе тогдашних образовательных реформ.

Цель исследования – на основе изучения источников и достижений историографии выяснить особенности воспитания в средних учебных заведениях Полтавской губернии. В процессе обработки комплекса источников были использованы общенаучные методы: аналитический, обобщающий, индуктивно–дедуктивный, системный, метод актуализации и историко–типологический.

Реформы в сфере образования царской России имели целью предоставить воспитанникам профессиональные навыки и умения путем социализации личности. Формирование мобильного, конкурентоспособного специалиста, адаптированного к профессиональной деятельности в условиях рыночной экономики стало важной задачей в учебно–воспитательном процессе средних учебных заведений Российской империи, в том числе и Полтавской губернии. Нравственное воспитание базировалось на принципах общей системы государственного управления и готовило воспитанников к будущей службе государству и обществу.

Главными мерами морально–воспитательного воздействия на учащихся учебных заведений были молитвы, чтения и объяснения законоучителем Евангелия, посещение церковных богослужений, торжественные акты, праздничные доклады и литературно–музыкальные вечера. Педагоги воспитывали думающую, духовно богатую личность, которая имела патристические чувства, благородство души и твердость характера.

Ключевые слова: воспитание, Министерство народного образования (МНО), нравственное воспитание, религиозное воспитание, гимназия.

* * *

УДК 94(477.74–21):070(=411.16)«1850/1900»

Гербева І. М.,
аспірантка кафедри історії України, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса), gerbeeva-ira@ukr.net

ЦЕНзуРА ЄВРЕЙСЬКОЇ ПРЕСИ В ОДЕСІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Мета даної роботи полягає у дослідженні особливостей виникнення та розвитку цензури єврейської преси в Одесі у другій половині ХІХ ст. Розглядаються передумови виникнення зародження та еволюція цензури на території Російської імперії. Актуальність теми обумовлена необхідністю комплексного підходу до вивчення єврейської преси як складової єврейського національного відродження. У процесі роботи над запропонованою темою були

застосовані загальнонаукові та спеціально–історичні методи дослідження. Значна увага приділена критичному аналізу джерел та принципу об'єктивності. Досліджено основні напрями цензурної політики російського уряду щодо єврейських видань. Коротко охарактеризовані основні етапи розвитку єврейської преси як однієї з частин єврейської традиційної культури, яка сприяла зближенню з християнським населенням регіону та модернізації єврейського суспільства.

Ключові слова: євреї, єврейська преса, цензура.

Розвиток єврейської періодичної преси як тема окремого дослідження обумовлювала науковий інтерес дослідників у контексті вивчення загальної преси на території Російської імперії, так як періодизація історії цензури єврейських видань співпадає з періодизацією історії загальноросійської цензури. Проте вона має певні відмінності у плані змісту та напрямів. Завдання, що ставились перед єврейською цензурою, обумовлювались особливостями урядової програми у єврейському питанні. Оскільки протягом ХІХ ст. основним з предметів контролю була література релігійного спрямування, то робота цензорів мала на меті очистити літературу від небажаних творів, що сприяло б культурному оновленню єврейського народу.

Важливим внеском у вивчення зазначеної теми стала праця О. М. Лернера [7], де автор, використовуючи документи архіву колишнього Новоросійського генерал–губернатора О. Г. Строганова, охарактеризував умови, в яких перебувала єврейська преса. Зважаючи на давність видання, на нашу думку, наведені в ньому відомості набувають характеру джерела.

Виділимо працю сучасної дослідниці І. С. Гребцової [1], де проаналізовано становлення єврейської преси та діяльність основних видань в Одесі.

Джерельна база досліджуваної теми представлена архівними документами [2; 3; 4; 5]. Основна кількість матеріалів зосереджена в Державному архіві Одеської області у фонді «Комітет іноземної цензури», де представлено статистичні відомості єврейської преси в Одесі.

Цензура (лат. – *sensura*) – контроль преси з метою попередження поширення чи заборони небажаних творів з точки зору офіційної влади.

Цензура у сучасному розумінні цього слова була введена католицькою церквою, яка вважала своїм обов'язком обмежувати віруючих від читання єретичних книг. Церковна цензура єврейських книг склалась ще у ХІІІ ст. Вона включала «антихристиянські» тексти. Цензорів призначала церковна влада, як правило, з числа вихрещених євреїв. Основна увага контролю приділялась Талмуду, рабинській літературі та молитовникам.

До 1796 р. у Російській імперії спеціальних цензурних установ не існувало. Окремі книги та твори заборонялись за розпорядженнями монархів чи органів державної влади. Систематична цензура єврейських книг та рукописів вперше була введена в 1797 р., коли були затверджені цензурні комітети при митницях та введені спеціальні посади цензорів єврейських книг. Першими цензорами стали євреї з Риги Ієхезкель Бамберг і Моїсей Гезекіль. Цензори повинні були перевіряти єврейські книги, що надходили з–за кордону й вилучати ті місця, які на їх думку, вважались небажаними для суспільства [6, с. 948–949].

Значну роль у розвитку єврейської освіти та заохочення євреїв до російської культури відіграв створений перший російськомовний журнал «Рассвет».